

запереченням. Насамперед хоча б тому, що в «Поминанії» кінця XVI – першої половини XVII ст. в поминальному роду гетьмана Сагайдачного вказуються імена Конон (народна форма його Конаш) – батька та Палагеї – матері. Звичайний збіг (батьків невідомого козака Конашевича звали так само, як і батьків гетьмана Сагайдачного) чи дарчий напис виконаний все ж таки рукою останнього?

Напис зроблений бездоганим каліграфічним почерком. Як відомо, майбутній гетьман отримав блискучу освіту в Острозькій школі, яку навряд чи зміг би на той час закінчити простий козак.

Насамкінець досить вагомим аргументом виступає особливе відношення гетьмана Війська Запорозького Сагайдачного до порубіжних чигиринських земель, адже саме завдяки його універсалам стало можливим як юридичне, так і економічне відродження Свято-Троїцького Мотронинського монастиря, спустошеного монголо-татарською навалою в XIII ст. [3, 264]. Не виключено, що гетьман особисто відвідував обитель та інші православні святині Чигирини і його околиць, зазвичай щедро обдаровуючи храми. Можливо тоді він й подарував одній з найстаріших церков Чигирини – Свято-Успенській дане Євангеліє. Пролити світло на таємницю дарчого напису допомогло б співставлення його зі зразком почерку Петра Сагайдачного, який зберігся до наших днів. Проте зробити це поки що неможливо, тому що на сьогодні невідомо, де зараз перебуває манускрипт (якщо він взагалі існує).

Останній напис повідомляє, що в XVIII ст. Євангеліє було вивезене з Чигирини капітаном петербурзького кавалерійського полку Іваном Боретинським і передане в Богородицьку церкву, місцезнаходження якої не вказане. Протягом деякого часу манускрипт передавався в кілька храмів, аж доки не потрапив до села Карачова Муромського повіту Володимирської губернії. Пізніше він був переданий до книгоховища Олександрівського братства. Необхідно продовжити пошуки подальших відомостей про Євангеліє насамперед в каталогах та історичних джерелах.

Посилання

1. Кукса Н. Церква в ім'я Успіння Пресвятої Богородиці церква в Чигирині / Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні». – Вип. 14. – К., 2005. – С. 235-240.

2. Лазаревский А.М. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии. – К. : тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1892. – Т. 1. – 130 с.

3. Нестеренко В. Запорозьке козацтво та монастирі Черкаського краю (за фондовою колекцією) – / Заповідна Хортиця. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці». Спеціальний випуск. – Запоріжжя, 2010. – С. 264.

Кукса Н.В. Рукописное Евангелие конца XV – начала XVI века Петра Конашевича Сагайдачного

Данная статья – попытка найти обоснование

предположению о передаче рукописного Евангелие конца XV – начала XVI века в Свято-Успенскую церковь в Чигирине Петром Конашевичем Сагайдачным.

Ключевые слова: рукописное Евангелие конца XV – начала XVI века, Свято-Успенская церковь, Петр Конашевич Сагайдачный.

Kuksa N.V. Handwritten gospel of the end of the XV th – beginning of the XVI-th century of Petro Konashevich Sahaidachnyi

This article is an attempt to find a ground to supposition about a transmission handwritten gospel of the XV-th – beginning of the XVI-th century to the Saint-Assumption church in Chyhyryn by Petro Konashevych Sahaidachnyi.

Key words: handwritten gospel of the XV-th – beginning of the XVI-th century, Saint-Assumption church, Petro Konashevych Sahaidachnyi.

09.04.2012 р.

УДК 94(438)»15/16»:32.019.51:327

В.М. Пилипенко

АНТИТУРЕЦЬКА ЛІГА У ПОЛЬСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ СЕРЕДИНИ XVI – СЕРЕДИНИ XVII СТ.: PRO ET CONTRA

Стаття присвячена антиосманській агітації у Речі Посполитій середини XVI – середини XVII ст. Боротьба проти турків-османів була однією з головних проблем Польсько-Литовської держави на міжнародній арені. В цей час в Європі Габсбурги черговий раз намагалися сформувати Священну Лігу для спільної війни проти Стамбулу, а в Польщі була розгорнута широка пропагандистська кампанія, яка мала на меті переконати шляхту в доцільності приєднання до Ліги. Політична публіцистика стала ареною цієї пропаганди.

Ключові слова: Річ Посполита, політична публіцистика, пропаганда, Священна Ліга, війна.

У XVI – XVII ст. у європейських державах набув значної популярності жанр антитурецької літератури, автори якої закликали монархів до активної протидії постійно зростаючій могутності ворога. Польські дослідники звернули увагу на літературу антиосманського характеру ще у XIX ст. Тоді ж побачило світ одне з перших досліджень польської політичної літератури «Pisarze polityczni XVI wieku» Ст. Тарновського, яке й досі залишається актуальним. В минулому столітті інтерес до політичної літератури в польській історіографії постійно зростає. Як до джерела для дослідження історичної свідомості та історії понять і уявлень, до антиосманських текстів звертались Я. Тазбір, К. Баквіс, Т. Хинчевська-Хеннель та інші. Вітчизняні історики досліджували польську політичну літературу в контексті вивчення еволюції козацького стану та можливої адміністративно-територіальної реформи українських земель задля ефективнішої

оборони від татарських нападів. З-поміж українських досліджень слід виділити роботи А. Стороженка, С. Лепявка, П. Саса, Д. Вирського.

Предметом даної розвідки є відображення в польській політичній літературі середини XVI – середини XVII ст. ідеї утворення загальноєвропейської антиосманської ліги та можливості участі Кракова / Варшави в ній. З огляду на визначений предмет, джерельною базою стали польські політичні та публіцистичні твори зазначеного часу, автори яких торкалися теми Священної Ліги та вступу до неї Польщі.

Один із засновників антитурецького напрямку у польській літературі є Станіслав Оріховський. У відомих промовах «Про турецьку загрозу» 1543 р. та 1544 р. Оріховський намагався передбачити майбутні дії Порти щодо Польщі.

За змістом промови майже аналогічні, але їх уважне прочитання дає можливість прослідкувати та проаналізувати розвиток думок автора. В обох промовах Оріховський на історичних прикладах демонструє, що турки ніколи не дотримувались мирних угод. Автор доходить висновку, що могутність турків «зросла через нашу (християнську – В.П.) безпечність, через наші незгоди (внутрішні та міждержавні конфлікти – В.П.) і завдяки їхньому віроломству і розбою» [2, 71].

Оріховський намагається знайти для Польщі союзника у боротьбі з Константинополем. У першій промові він чи не єдиним можливим союзником Кракова вважає Німеччину, лише в кінці тексту припускає, що до імператора Священної Римської імперії Карла V приєднається його брат Фердинанд, у другій промові – доходить висновку, що потенційними союзниками Польщі є Німеччина, Австрія, Іспанія та італійські держави. Таким чином, Оріховський вимальовує плани великої загальноєвропейської антитурецької коаліції. Участь Іспанії та італійських «морських» держав дала б можливість вести війну з турками на морі, а «якщо з одного боку Валахія, з другого – Германія, з третього – Польща стримають турка, запертого в Угорщині, то, певно, явиться нарешті сам Бог, щоб помститися Магометові за його підступи» [1, 100].

Наприкінці XVI ст. Священна Римська імперія почала провадити активну діяльність щодо створення загальноєвропейської антитурецької коаліції держав. І бажаним союзником для Відня була Польсько-Литовська держава. З-поміж письменників кінця XVI ст. можемо виділити кількох авторів, які активно закликали до співпраці з європейськими державами задля спільної війни з Османською імперією. Одним із найвідоміших письменників того часу був дипломат і священник Кшиштоф Варшевіцький. Автор присвятив значну частину свого творчого доробку антиосманській темі. Чи не найгучніше заклики об'єднатись

для війни проти турків звучать у ранньому творі Варшевіцького – поемі «Венеція». Автор розпочинає текст із твердження, що Османська імперія є спільним ворогом для всіх європейських країн і «Проти нього ніщо: знатна Італія та багатолюдна Німеччина, // Ні смілива Франція, яку важко захопити, // Ні хоробра Польща, ні багата Англія, // Ні справна Португалія, ні мужня Іспанія» [10, 7]. Провідною ідеєю твору є необхідність створення загальноєвропейської коаліції держав для спільної війни проти турків. Ініціатором такого союзу мав стати Папа Римський [10, 3], оскільки «Закликає нас Бог до такої єдності, // І тим щастям нам у серця додає сміливості. // З одним бажанням об'єднуються іспанці, німці і італійці. // Вибігають з дому угорці, поляки і волохи» [10, 76]. Така коаліція обов'язково повинна була перемогти військо султана, адже всі європейські народи учасники Ліги, на думку автора, переважали турків у моральних та фізичних якостях [10, 63].

За Варшевіцьким, Річ Посполита мала всі підстави, щоб приєднатись до антиосманського союзу, що їй надало б їй захист [11, 38]. Незважаючи на таку низьку оцінку боєздатності власної держави, Варшевіцький порівняв Річ Посполиту з Атласом, який тримає на своїй спині всі поганські народи [11, 78]. Агітаційна діяльність Кшиштофа Варшевіцького цікава ще й тим, що він діяв в інтересах і за вказівкою австрійського імператора і отримував пенсію з Відня.

Закликав об'єднатись всіх європейських монархів і Бартош Папроцький. Але поруч із гарячими закликами християнської єдності і взаємодопомоги у його творах відчувається і нотка прагматизму, адже поет попереджав, «щоб під час пожежі вогонь від сусіда не перекинувся на інших» [7, A2V].

На кінець XVI ст. припадає час діяльності одного з найвідоміших політичних письменників Речі Посполитої, київського біскупа Юзефа Верещинського. З огляду на предмет нашої розвідки, викликає інтерес його коротенький твір «Votum... z strony podniesienia woyny potężney przeciwko cesarzowi Tureckiemu», який автор присвятив трьом найбільш потужним, на його думку, монархам свого часу – австрійському імператорові, польському королеві та московському цареві. Біскуп закликав монархів об'єднатись і знищити Османську імперію. І, як не дивно, отримав від московського царя лист-відповідь. Незважаючи на те, що відповідь була досить туманною, біскуп активно використовував царського листа у своїй антиосманській пропаганді [11, 549].

Ідеї Верещинського були підхоплені і розвинуті іншим священником Пьотром Грабовським. На відміну від Верещинського, який у коаліції бачив інструмент виключно наступальної політики Речі Посполитої і всієї Європи, Грабовський вважав

основною метою приєднання до Ліги – оборону. Перераховуючи вигоди від участі Кракова у Лізі, автор зазначав, що Порта не нападе на Польщу, адже паралельно султан буде змушений воювати з іншими учасниками Ліги [6, 99-100]. Грабовський визнавав, що «польські королі завжди забороняли війну проти Порти» [6, 90], але зі зміною ситуації приєднання Польщі до Ліги він вважав життєво важливим, адже такого ворога вона не могла побороти самостійно – не вистачало війська [6, 79]. Грабовський відводив Речі Посполитій виняткову роль у ефективному функціонуванні Ліги. На його думку, саме від рішення поляків залежало, чи буде війна: всі християнські держави, в тому числі і Московія, готові до утворення ліги. Всі чекають лише на Польщу [6, 83].

Заклик приєднання до Ліги християнських держав зустрічаємо і у анонімному творі «*Votum szlachcica polskiego Ojczyznę wiernie miłującego, o założeniu skarbu rzeczypospolitej i o obronie krajów ruskich*» (1596 р.), який приписують відомому публіцистові, львівському єпископу Яну Димітру Соліковському [9, 159-161].

У політичній літературі були не лише позитивні оцінки можливого приєднання Речі Посполитої до Священної Ліги, що відповідало ситуації у шляхетському суспільстві. Так, відмінну від багатьох позицію зайняв автор анонімного твору, який приписують гнєзновському арциєпископу Станіславу Карнковському «*Deliberacja o spółku u związku Korony Polskiej z rany chześcijańskimi przeciwko Turkowi*» (1595 р.). Аргументуючи недоцільність приєднання до Ліги, Карнковський зазначав, що Річ Посполита оточена ворогами з усіх сторін і мусить думати не про нову війну, а про оборону [12, B-BV], і у випадку війни з турками «буде змушена озиратись на багато речей» [12, G3V]. На думку Карнковського, з усіх християнських країн Польща перебувала у найбільшій небезпеці і змушена була думати не лише про себе, а й про всю Європу, бо є *propugnaculum interioris Europae* (надійною фортецею Європи). Зрештою, автор не вірив у довготривале існування Ліги, бо між самими учасниками не було миру, в чому повторював побоювання Соліковського.

Незважаючи на активне обговорення на сеймах і сеймиках кінця XVI ст. можливостей приєднання до Священної Ліги, справа так і закінчилась нічим.

У перше десятиліття XVII ст. кількість антитурецької літератури різко зменшується. Причинами цього були як внутрішні проблеми у самій Речі Посполитій, так і активна участь Польсько-Литовської держави у авантюрах Лжедмитріїв. Натомість, починаючи з 1613-1615 рр., стосунки Варшави та Константинополя погіршилися і знову стало актуальним питання створення Ліги.

Відомим апологетом антитурецької ліги

був Вавжинець Хлебовський. Він є автором агітаційного віршу «*Trąba pobudki ziemie perskiej do wszystkich narodów Chrześcijańskich, przeciwko Machometanow*». Побудка складається з шести віршів в яких автор закликає християн повстати проти неприятелів Святого Хреста мусульман в особі Османської імперії.

Свій заклик автор адресує всім християнським державам Європи. На його думку, всі перебували під турецькою загрозою: «Ти, французе, не співай. // коли греків полонили. Сподівайся італійцю. // Вже захоплена Угорщина: ти теж не спи, німцю. // В тривозі Валахія: щоб не бути змитим // Стережися поляку. Іспанці хоч і на стороні // Коли Африка захоплена, нехай сідлають коні. // Не довіряй морю, англійцю-брате. // Бо турок на морі – то зло для тебе... // І ви, данці, хоч і далеко. ... // І, московити, які свою столицю // Поклали під самою Ведмедицею... // До одного стягуйтеся табору» [5, A3V-BV].

Тему оборони Речі Посполитої від турецько-татарської загрози Хлебовський розвинув у вірші «*Krwawy Mars narodu Otomańskiego z królami i Cezarzami chrześcijańskimi*» [4].

У 1615 р. побачили світ дві брошури на теми турецької небезпеки «*Pobudka Narodów Chrześcijańskich na podniesienie wojny przeciwko nieprzyjacielowi Krzyża świętego*» та «*Sposób rządu koronnego u gotowości. Obrona Rzeczypospolitej jakaby miała być*», автором яких був Миколай Хабельський. Стимулом для написання твору, який би спонукав християнських володарів на чолі з польським монархом розпочати Священну війну, за словами автора, було «визволення святих місць з поганських рук, кров невинних християн, які потерпають від неволі, звільнення християн з неволі». Бувший турецький в'язень не бачив іншого кандидата на роль лідера християн окрім Жигмунда III, який прославив своє ім'я перемогами над ворогами [3, AV].

Після Хотинської війни у Польщі запанувала сліпа віра в непереможність Речі Посполитої та здатність Варшави знищити Османську імперію. Одним з таких творів була «*Perspektiwa na upatrzenie sposobów woіowania kraіow nieprzyjacіol Krzyza Swіetego, u nawalenіa snadnego tyranstwa roganskіego...*», видана у Познані 1622 р. У першій частині твору – віршованій побудці – автор намагається переконати читачів в тому, що Османська імперія не зможе витримати наступу об'єднаного християнського війська, на чолі якого обов'язково повинні були стати поляки. Для перемоги християнському війську необхідно було відразу напасти на Єгипет та арабські землі, адже саме звідти турки отримували більшість свого прибутку. А так, як швидко допомогти цим землям турки не могли, бо сушею це займало багато часу, а море взяли б під контроль флоти християнських країн, Османська імперія неодмінно прогнала б [8].

Отже, в польській політичній публіцистиці середини XVI – середини XVII ст. існував напрямок антитурецької літератури. Його поява відповідала загальноєвропейським тенденціям. Однією із «улюблених» ідей публіцистів була участь Кракова/Варшави у антитурецькій Священній Лізі, ініціаторами якої виступали Габсбурги. Автори публіцистичних творів використовували різні аргументи. Найчастіше письменники стверджували, що війни з Портою не уникнути, а тому потрібно було якнайшвидше об'єднатись з іншими християнськими державами. При цьому «список» потенційних учасників Ліги міг різнитися як між авторами, так і в різних творах одного й того ж автора.

Сама боротьба з османами зображалась у двох аспектах: як боротьба за політичну незалежність власної держави, адже у випадку поразки всі підкорені народи перетворювались на васалів султана, та як війна з безбожниками задля збереження власної віри та душі. В останньому випадку військово-політичне протистояння «вдягало» шати хрестового походу, що активно використовувалось пропагандистами. Додатковими аргументами для початку війни була помста туркам і особливо татарам за їх напади на територію Речі Посполитої та звільнення полонених християн і християнських народів, які змушені були перебувати у «язичницькому» полоні.

Як завжди буває, у проєктів створення антиосманської коаліції були не лише апологети. Частина політичних письменників скептично ставилась до самої ідеї війни з османами, що й відбилось у політичній літературі. Але найкращим підтвердженням цієї тези є ігнорування сеймом прохання короля приєднатись до Ліги.

Посилання

1. Оріховський С. Про турецьку загрозу. Слово друге // Українські гуманісти епохи Відродження. У 2-х ч. – К.: Основи, 1995. – Ч.1. – С. 87-113.
2. Оріховський С. Про турецьку загрозу. Слово перше // Українські гуманісти епохи Відродження. У 2-х ч. – К.: Основи, 1995. – Ч.1. – С. 61-87.
3. Chabielski M. Pobudka Narodów Chrześcijańskich, na podniesienie wojny przeciwko nieprzyjacieliwi Krzyża świętego [] na po wtore przedrukowana []. – B. m. dr., 1675.
4. Chlebowski W. Krwawy Mars narodu Ottomańskiego z Królami i Cesarzami chrześcijańskimi []. – Kraków, 1620.
5. Chlebowski W. Trąba pobudki ziemie perskiej do wszystkich narodów Chrześcijańskich, przeciwko Machometanow []. – Kraków, 1608.
6. Grabowski P. Zdanie syna koronnego o pięciu rzeczach rzeczyp. polskiej należących. – Kraków, 1858. – 109 s.
7. Paprocki B. Gwałt na pogany ku wßem Chrzescyanskiem Panom, Królom y Xiążęcom []. – B.m.dr., 1595.
8. Perspektywa na vpatrzenie sposobów woiowania kraio w nieprzyiacol Krzyza Swietego, y nawalenia snadnego tyranstwa pogańskiego []. – Poznań, 1622.
9. Votum szlachcica polskiego Ojczyznę wiernie miłującego, o założeniu skarbu rzeczypospolitej i o obronie krajów ruskich, napisane od autora roku 1589. a teraz między ludzi podane. Kraków 1596. / Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. – Kraków, 1859.
10. Warszewicki Krz. Wenecya. Poemat historyczno-polityczny z

końca XVI wieku. – Warszawa, 1886. – 90 s.

11. Wereszczyński Józef. Votum [] z strony podniesienia woyny potężney przeciwko cesarzowi Tureckiemu. – Nowy Wereszczyn, 1597.

12. [Karnkowski St.] Deliberacia o spolku y związku Korony Polskiej z pany chześcijańskimi przeciwko Turkowi. – Poznań, 1596.

Пилипенко В.Н. Антитурецкая лига в польской политической публицистике середины XVI – середины XVII вв.

Статья посвящена антиосманской агитации в Речи Посполитой середины XVI – середины XVII вв. Борьба против турков-османов была одной из главных проблем Польско-Литовской державы на международной арене. В этой время в Европе Габсбурги очередной раз пытаются сформировать Священную Лигу для общей борьбы против Стамбула, а в Польше организовывается широкая пропагандистская кампания, целью которой было убедить шляхту присоединиться к Лиге. Ареной этой пропаганды стала публицистика.

Ключевые слова: Речь Посполитая, политическая публицистика, пропаганда, Священная Лига, война.

Pylypenko V. M. The antiottoman Holy League in polish political publicism in the middle of the XVI – middle of the XVII centuries

The article is dedicated to propaganda in Polish-Lithuanian Commonwealth in the middle of the XVI-th – middle of the XVII-th centuries. Struggle against Turkish-Ottoman was one of the main problems of Polish-Lithuanian Commonwealth in international arena. At this time in Europe the Habsburgs were trying to form the Holy League for the common war against Istanbul. That is why in Poland was organized a big propaganda campaign aimed to persuade the gentry in the appropriateness of joining the League. The political publicism became arena of this propaganda.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, political publicism, propaganda, Holy League, war.

07.03.2012 р.